

pojednostavljene slike. Na kraju je zabilježio da je ovu knjižicu završio 8. kolovoza 2020., na spomen sv. Benedikta, koji je želio biti sluga istine, ali je isticao da istini možemo služiti samo ljubeći vlastitu braću. U „Zahvalama“ (str. 73) navodi i dvojicu dominikanske subraće koji su kao recenzenti „nadišli puke zahtjeve kanonskih propisa“.

Fanatizam je religijska bolest vjerski iščašenih pojedinaca i skupina koja se može liječiti promišljenim ispravljanjem vlastite slike o Bogu. Prevoditelj i izdavačka kuća Verbum u Splitu ovom knjižicom omogućili su čitateljima hrvatskog govornog područja zanimljiv uvid i ponuđeni lijek za bolest fanatizma. Pročitao sam je, uz kreativno razmišljanje, i preporučujem je našim čitateljima.

Mato Zovkić

BISKUP I IMAM SURAĐUJU U ZBLIŽAVANJU RELIGIJSKI RAZLIČITIH

Hermann GLETTLER-Abualwafa MOHAMMED, *Nicht den Hass, die Liebe wählen. Ein Bischof und ein Imam über Spuren der Hoffnung in einer verwundeten Gesellschaft.* Freiburg: Herder, 2025., 192 str.

Autori svoje djelo označavaju kao knjigu dijaloga te ga posvećuju mladima u čiju budućnost vjeruju; žele im da sazrijevaju slobodni od mržnje i nikada ne izgube pouzdanje; oni trebaju sudjelovati u oblikovanju bolje budućnosti za naš izranjeni svijet.

1. Kako su predstavljeni autori

Izdavač je na omotu naveo osnovne podatke o autorima. Hermann Glettler r. 1965. u katoličkoj obitelji s petero djece u Tirolu, završio studij teologije i povijest umjetnosti, za svećenika biskupije Graz-Seckau zaređen 1991. Pastoralno djelovao u Grazu gdje je upoznao imama Abualwafa Mohammeda; papa Franjo imenovao ga biskupom u Innsbrucku 2017. Bavi se kršćanskom duhovnošću u odnosu na urgentna pitanja našega vremena, zalaže se za zapostavljene i za ozbiljan dijalog sa suvremenom umjetnošću. God 2022. tiskano je kod Herdera drugo izdanje njegove knjige o duhovnom usmjerenju

u vremenu nervoze (Dein Herz ist gefragt. Spirituelle Orientierung in nervöser Zeit).

Abualwafa Mohammed rođio se u delti Nila kao sin imama koji je bio i mistik (sufi). Otac im je rano umro pa je šestero djece od majke učilo vjerničku strpljivost. Završio je studij teologije i germanistike na univerzitetu Al-Azhar u Kairu. Sa ženom i djecom doselio se je u Austriju gdje je završio studij religijske pedagogije i međukulturnih odnosa u Beču. Pet godina bio imam. Doktorirao je na Univerzitetu Karlsruhe s disertacijom o značenju Kur'ana danas. U pisanim radovima bavi se odgojem za mir i islamom u pluralnim društvima. God. 2020. izdao je studiju o ispravnom poimanju džihada (Der Koran und seine Bedeutung für Hier und Jetzt. Zeitgemässe theologisch-didaktische Annäherungen am Beispiel des Begriffs Dschihad), a 2025. knjigu o islamu u Europi (Der europäische Islam. Grundlagen – Hürden – Konturen).

Na leđnom dijelu omota izdavač ističe kako religije stoje pred novim izazovima u vremenu sijanja mržnje preko digitalnih medija: „Abualwafa Mohammed, sin egipatskog učitelja sufizma, i biskup Hermann Glettler zauzimaju se za dijalog i susretanje. Njihovo prijateljstvo djeluje nadahnjujuće. Postavljaju sebi mnoga otvorena pitanja u pluralnom društvu i po-

kazuju kako je moguće odabirati ljubav, a ne mržnju. Knjiga koja potiče na pravu ljudskost.“ U Pregovoru (str. 7-9) iz ožujka 2025. ističu kako su se upoznali u Grazu god. 2010. dok je H. Glettler bio župnik u multikulturnoj četvrti Gries, a teolog s Al-Azharu imam muslimanske zajednice u blizini željezničkog kolodvora u Grazu. Obojica se već petnaest godina zalažu za religijski šaroliko društvo a ovim pisanim razgovorom postavljaju mali znak protiv otvrdnuća u svojem društvu. Najavljaju da su građu oblikovali u pet poglavlja kojima daju naslove u obliku pitanja i zaključke u obliku teze: „Da ne bismo poticali samo na teoretski diskurs, svako poglavlje zaključujemo vlastitim impulsima na djelovanje. Oni bi trebali davati poticaje na što brže konkretno postupanje.“

2. Dijalozi o hitnim pitanjima za vjernike u pluralnom društvu

Među Zahvalama na kraju knjige (str. 183) autori navode svoje obitelji i prijatelje, djelatnike izdavačke kuće Herder te Betaniju kao kuću molitve i osame u Kalksteinu u kojoj su imali udoban smještaj tokom pisanja.

Zavađeni životni svjetovi? Zašto smo za dijalog (str. 11-47). Na početku ovog poglavlja autori ističu kako uspjeh u razgovo-

ru ne mogu kontrolirati, a biskup Glettler navodi pobunjenike protiv brige za okoliš koji tvrde da su proglašeni ekofašistima. Imam hrabro priznaje da se u ime islama nanosi puno nasilja i širi mržnja, što s jedne strane donosi porast neprijateljstva prema islamu, a s druge agresivni islamizam. Obojica se pitaju ima li izlaza iz rastuće polarizacije i neprijateljstva. Imam ističe da nam trebaju „dijalozi srca“ radi podrške u kulturi konflikta: „Demoniziranje ljudi koji zastupaju drukčije mišljenje, drukčije žive ili vjeruju u svakom slučaju je opasno“ (str. 15). Ljudi koji imaju hrabrosti stupati u razgovor dive se kako ih obogaćuje pažljivo slušanje drugih i otkrivaju da „drugi“ nije opasnost. Imam odaje kako mu je otac dao ime „Abualwafa“ koje znači „otac vjernosti“. Otac mu je umro kad su njemu bile četiri godine, ali su djed i vlastita majka odlučili da dječak nauči Kur'an napamet i završi studij islamske teologije. S dvanaest godina naučio je Kur'an napamet i stekao časni naziv „hafiz“. Za vrijeme studija germanistike u Kairu počeo je čitati europsku književnost, što je u njemu probudilo interes za drukčije.

Biskup iznosi da je odrastao na zemljoradničkom posjedu svojih roditelja, ali se je s deset godina morao odseliti u Graz radi pohađanja gimnazije. Teško se privikao na gradsku vrevu, ali je nakon puberteta zavolio grad i urbani život. Na

vjeronauku je s kolegama strastveno raspravljao o Bogu i svijetu te u tim raspravama naučio zadržavati prijateljstvo i kad se s nekim razlikuje u mišljenju: „Napetosti koje u sebi nosimo mogu pomagati da bolje razumijemo razdvojnice u našem društvu“ (str. 20). Imam iznosi iz svojega iskustva življenja kao egipatski musliman u Austriji da domaći došljake često gledaju kao opasnost. To mu je bilo poticaj da raste u svojem identitetu u novim okolnostima: „Identitet raste iz povijesti naših uspjeha i poraza, razočaranja i novih početaka. Identitet nikada nije gotov proizvod jer se stalno razvija“ (str. 21).

Imam navodi izjavu indijskog kardinala Georga Jacoba Kovakada kao novoga čelnika vatikanskog Tajništva za odnose s nekršćanskim religijama da identitet ne smije biti podloga za podizanje zidova i diskriminaciju drugih, nego šansa za izgrađivanje mostova (str. 22). Biskup dodaje kako je isti prelat istaknuo da vjernici ne trebaju svoj identitet zanemarivati te protumačio kako je ustrašeno odvajanje od svega stranoga problematično zaoštravanje. Te napetosti nisu priječile imamu da zatraži i dobije austrijsko državljanstvo radi integriranja i stjecanja prava na glasanje prigodom demokratskih izbora. Biskup spominje kako u nekim školama u Beču vodstvo mora pronaći prevoditelje za roditeljske sastanke zbog onih roditeljske

lja koji ne znaju njemački. Biskup ističe kako je kao župnik u Grazu poticao na pravodobno rješavanje problema, prije nego što netko od sukobljenih eksplodira. Imam sa zahvalnošću ističe poziv svima bečkog gradonačelnika Barta Somersa na integraciju jer je Beč sada drukčiji nego u vrijeme njihova djetinjstva. On ujedno ističe kako je „domovina ondje gdje se ne trebamo ispričavati za ono što jesmo“ (str. 26). Biskup na to dodaje da je domovina ukorijenjenost u vlastitoj tradiciji i otvorenost za novo. U tu svrhu navodi izreku štajerskog političara Hannsa Korena: „Domovina nije uskoća, nego dubina!“ U tom smislu biskup ističe: „Domovina nastaje ondje gdje ljudi jedni drugima domovinu daju!“ (str. 28). On ipak ističe kako nesigurne doseljenike ne treba gurati na trgove gdje se propovijeda mržnja i osveta (str. 29).

Abualwafa priznaje kako je kao imam u Salzburgu i Grazu među vjernicima imao ekstremiste koji su i međusobno podijeljeni. Jedan od zastupnika unutarnje podjele rekao mu je: „Moraš se odlučiti za prodavače povrća i taksiste ili za nas intelektualce!“ (str. 31). Biskup ističe kako je kao župnik podupirao otvorenost prigodom posjećivanja bogomolja, slavljenja vjerskih blagdana i korištenja socijalnih ustanova. U jednom dječjem vrtiću u Grazu više od polovice djece bili su muslimani. To su katolički župljani vrednovali kao dobro

ulaganje u zajedničku budućnost. Na upit biskupa kako je mogao podnijeti teške uvrede i poniženja u svojem radu, imam je odgovorio da je snagu nalazio u svojoj vjeri i podršci supruge. Jedan muslimanski terorist makedonskih korijena ubio je u Beču četiri osobe i teško ranio dvadeset tri. To je bio povod za zatvaranje nekih džamija u Austriji, predstavljanje islama kao opasnosti za sigurnost građana i policijsko pretresanje nekih kuća. Imam nerado govori o posljedicama toga na mirne muslimane u Austriji i zahvalan je kršćanskim prijateljima što tada nisu prekinuli kontakte s njime. Imam s poštovanjem spominje djelovanje bečke katoličke ustanove Figlhaus gdje se „pionirski i inovativno pokazuje da religija može djelovati društveno i preuzimati odgovornost“ (37-38). Sugovornici se slažu kako je bitno jedni druge saslušati, a ne postupati kao da o drugima već sve znamo. Biskup priznaje: „Zaista mi je žao kada migranti i tražitelji azila bivaju zlostavljani kao žrtveni jarci i nišani mržnje zbog nagomilane frustracije“ (str. 39). Neke mlade muslimane koji su iz straha pred desničarima u Austriji počeli spremati ekstremistička nasilja imam je upozorio da se građani u Austriji ipak mogu osloniti na ustav i demokraciju (str. 40-41). Navodi svoj članak objavljen 11. siječnja 2019. u Wiener Zeitung: „Ne možemo sebi priuštiti da potpirujemo neprijateljstva“ (str. 41).

Imam ističe kako u svakom agresivnom protivniku pokušava gledati čovjeka s osobnim brigama i iskustvima, a biskup da se različiti mogu međusobno obogaćivati ako napuste sigurnosnu zonu vlastitih uvjerenja. Obojica navode veliko ohrabrenje u Dokumentu o ljudskom bratstvu i svjetskom miru koji su u Abu Dabiju potpisali 4. veljače 2019. veliki imam Al-Az-hara Ahmed al-Tayyib i papa Franjo. Obojica se slažu da mi različiti trebamo poduzimati odlučne korake za prevladavanje slike o neprijatelju i iscjeljujemo rane našeg društva. Bitni su svjesno slušanje i osobni kontakti (str. 45-46). Na kraju prvog poglavlja donose šest kratkih načela za dijalog, od kojih je jedno: „Neka te pogađa nevolja drugoga!“

Ustrašeni ili izmanipulirani?

Zašto se isplati boriti za slobodu? (str. 49-79). Na početku poglavlja obojica se sjećaju primjera ruskog disidenta Alekseja Navalnog koji je na Putinovu sudu 20. veljače 2021. izjavio kako je bio borbeni ateist, ali je u međuvremenu postao vjernik i to sve pojednostavljuje. Imam iznosi da iz vlastitog iskustva zna kako je kad se na nekoga podignu optužbe. Biskup ističe da su temelji žive demokracije neovisno sudstvo, zaštita manjina i sloboda religije i te temelje trebamo stalno podupirati. Nije slobodan čovjek koji robuje strahu i prisilama. Biskup i imam

slažu se da mržnja čini ljude bolesnima i vodi u socijalnu smrt (str. 53). God. 2024. usvojen je „Akt o digitalnim uslugama“ koji pokušava stvoriti sigurno, predvidivo i povjerenja vrijedno ozračje u elektroničkim medijima. Kad se radi o velikim odlukama usmjerenja, potrebno je pažljivo odvagnuti vrijednosti i interese (str. 55). Svjesni da sve što činimo pogađa mnoge, i zato biti čovjek nije „solokontert“. Nema slobode bez odgovornosti jednih za druge. Biskup skreće pozornost na njemačkog filozofa Richarda Davida Prechta koji govori o pravima i dužnostima slobodnih ljudi. Imam ističe kako je za preuzimanje odgovornosti potrebno imati viziju cjeline te uz unutarnju slobodu također veliku hrabrost. Navodi kako su ga pozvali pripadnici jedne muslimanske skupine na snimanje dokumentarca o progonu muslimanki i muslimana u Austriji i on je to odlučno odbio uvidjevši bolesnu potrebu nekih da sebe stalno vide i prikazuju u ulozi žrtve. Budući da je Bog ljude stvorio slobodne, možemo u slobodi živjeti i djelovati (str. 57-59).

Sugovornici se dotiču i teškog pitanja o „pravu“ trudnica na pobačaj pri čemu se ignorira pravo nerođene djece na život. Obojica vide Božje zapovijedi u Bibliji i Kur'anu kao zaštitu prave slobode. U tom kontekstu imam ističe da pravi život nalazimo ako ne kružimo samo oko sebe samih, nego uzimamo k

srcu brige ljudi (str. 62). Navode pozitivan primjer nizozemskog isusovca Fransa van der Lugta koji je u Siriji, kod grada Homsa, obrađivao oko sto hektara zemlje za potrebe siromašnih svih vjera i tako pružao tihi otpor Asadovu režimu. Biskup je sa skupinom djelatnika Caritasa god. 2018. posjetio taj mirotvorni posjed. Pater Frans ostao je u opkoljenom gradu s drugima dijeliti zajedničke patnje gdje ga je ubio jedan religijski fanatik. Biskup na njegov primjer primjenjuje Augustinovu izreku: tko ljubi bližnjega, za njega spremno uprlja svoje ruke. Imam tumači da su dobre odluke plod svjesnog odabiranja, a otpornost prema svakom obliku zlobe može se izgraditi samo u ljudskoj duši (str. 65-67).

Imam je zamolio biskupa neka prikaže incident s novom slikom u jednoj crkvi u Innsbrucku za korizmu 2023. kojom je umjetnik želio vjernike poticati na pomirenje. Velik broj njih doživio je sliku kao provokaciju te su čak tražili neka biskup napusti svoju službu (str. 69-70). Imam iznosi kako je nakon odbijanja da sudjeluje u projektu islamskih ekstremista dobivao prijetnje: „Znamo gdje stanuješ!“, ali se nije dao uvući u igru mržnje. Biskup iznosi postupak turskog mladića u Austriji koji je najavljivao da će početi napadati domaću policiju. Nakon što je uhićen, mnogi naivni sljedbenici su se probudili. Biskup navodi primjer svojega prijatelja fi-

lozofa iz Graza Egona Leitnera koji traži da se u škole i medije uvede redovan program „pomaganje“. U tom duhu školski vjeronauk trebao bi učenike osposobljavati da pomažu (str. 73). Imam se zalaže za razvoj islamskog pedagoškog pojma „izgradnja mira“. Ako se u takvu izgradnju aktivno uključe nositelji građanske vlasti na lokalnoj razini, pomažu muslimanima u većinski kršćanskoj zemlji da se ne osjećaju građanima drugog reda te da mogu pridonositi oblikovanju svojega društva. Kad su se neki pobornici „Islamske države“ u Mechele nu u Belgiji pokušali nametati oko stvaranja šerijatske države u Belgiji, sami muslimani su ih odbili vidjevši u tome zavođenje na mržnju. Biskup iznosi pohvalu imamu za knjigu „Europski islam“ (Der europäische Islam, 2025.), a on odgovara: „Vjerujem u dobro u nama ljudima. Želim ljude podržavati da se bore za unutarnju slobodu, prvenstveno onda kada je taj put povezan s patnjom i iskaljivanjem neprijateljstva“ (str. 77). Poglavlje završava sa šest poticaja na zalaganje za pravu slobodu, od kojih jedan glasi: „Tko je slobodan, može izgrađivati odnose i preuzimati odgovornost. Tvoje zauzimanje za socijalno ugrožene je dragocjeno. Ostani vjeran svojim vrijednostima!“ (str. 79).

U bezizlaznoj spirali? Što mržnju hrani, a što kroti (str. 81-107). Poglavlje počinje biskupovim

citatom iz knjige „Mračna strast“ autora psihijatra Reinharda Hallera (Die dunkle Leidenschaft, 2022.) o mržnji kao destruktivnom obliku prijezira. Zatim sugovornici nastavljaju analizom pozitivnog primjera bivšega francuskog boksača Tima Guénarda kojega je župnik Glettlter pozvao u Graz da mladima govori o svojem životnom putu. Otac mu je u djetinjstvu bio okrutan te je sina otjerao u domove za teško popravljive maloljetnike. Kao mladić bavio se boksom te se u nastupima želio osvetiti svojem ocu. Pozitivan preokret dogodio se kada je jedna djevojka iz doma za hendikepirane na Timov rođendan napisala „Živio Tim koji je tako drag!“ Tim je prvi puta spoznao da ga netko cijeni kao čovjeka, a ne kao boksačkog heroja. Kasnije je postao kipar, oženio se i sada pomaže bivšim drogašima i kažnjenicima (str. 81-83). Sugovornici ističu kako je za izlazak iz spirale nasilja potrebna pomoć prijatelja ili terapeuta pred kojim takav bolesnik smije “isprazniti unutarne smeće”. Na biskupov upit, imam pripovijeda o svojem odrastanju uz majku udovicu koja je s 35 godina ostala među šestero djece i morala podnositi uvrede muževa brata u istom domaćinstvu: „I kad su prema njoj često postupali nepravedno, nije reagirala novom nepravdom. Time je na nas ostavljala dubok dojam“ (str. 85). Nabrojivši niz zlodjela učinjenih nad nevinima iz mržnje,

sugovornici ističu kako mržnja najprije iznutra podgriza počiniteljev um, dušu i srce. Imam ističe kako mržnja proždire dušu, razara čovjeka iznutra i potrebnu sposobnost otvorenosti za druge i svijet (str. 87). On smatra da bi mnoga nasilja motivirana religijom mogla biti spriječena kada bi religija bila jače usmjerena na duhovnost i ljudskost. Ističe da mu je žao kada vidi kako muslimanski mladi useljenici čine nasilja: „Osjećam se nekako suodgovoran kada budu počinjeni teroristički čini u ime moje religije“ (str. 89).

Sugovornici se slažu da su poželjne male geste podrške i ohrabrenja. Imam tako sa zahvalnošću napominje kako je župnik Glettlter u Grazu 2007. uveo tzv. „kave učenja“ (Lerncafés) za djecu različitih religija i nacionalnosti. Biskup tumači da je to bila misao jednog djelatnika Caritasa, da su je djeca doseljenika sa zahvalnošću prihvatila te da se inicijativa proširila i u Njemačku. Neki konzervativni katolici bunili su se što se time djeci stranaca posvećuje velika pažnja, a župnik se branio da se tako djeci i mladima pruža mogućnost uklapanja u društvo. Imam je na to dodao da se tako podupiru talentirani i sprečava nasilje. Biskup napominje knjigu Bastiana Berbnera o zgodama protiv mržnje (Geschichten gegen den Hass, četvrto izdanje 2021.) U njoj su prikazani ljudi koji su uspjeli u sebi nadvladati mržnju. Navode

strahoviti događaj iz Minneapolisa u SAD-u gdje je bijeli policajac sedam minuta davio crnca, a da drugi policajci nisu ništa učinili. Zaključuju kako polarizirajuća politika stvara strahovite tragove ne samo u SAD-u. Imam iznosi kako ga je direktor škole gdje predaje pozvao te mu pokazao cedulju s pozivom na hodočašće u Tursku kako bi se muslimani pripravili za borbu protiv nemuslimana te da profesor Abualwafa kani voditi takvo „hodočašće“. Direktor je već sutradan povukao kaznu zabrane predavanja. Imam priznaje da je iz te lažne optužbe puno naučio te potiče sebe i druge: „Dinamiku zla možemo uvijek prekinuti, makar je za to potrebno puno duha, iskrenosti i kreativnosti“ (str. 97). S ponosom navodi Muhamedovu izreku: „Najbolji među vama je onaj od čijeg su jezika i ruke ljudi sigurni“ (str. 99).

Biskup prikazuje nastup palestinske mirotvorke Sumaye Farhat Naser u Innsbrucku koja je studirala biologiju u Hamburgu, doktorirala iz botanike. Vratila se u Palestinu gdje je doživjela brutalnost izraelskih policajaca koji su joj ubili sina. Sada s drugim ženama u Gazi i Izraelu surađuje na projektima izmirenja. U svojem nastupu u Innsbrucku izložila je kako je posredovala među izraelskim vojnicima i palestinskim seljacima na jednoj kontrolnoj rampi. Uvjerena je da odgoj za mir štiti od nasilnog govora, mišljenja i djelovanja. Ona poti-

će na male pobjede nad mržnjom u sebi. Imam na to zaključuje: „Kad nam uspije razgraditi predrasude, iz dana u dan postajemo bogatiji“ (str. 103). Biskup u iskrenom razgovaranju i međusobnom slušanju vidi izlaz iz frustracije i osvete. Poglavlje završava sa šest praktičnih savjeta, od kojih je jedan: „Iskreno slušanje, molba za oprost i ispružena ruka mogu zaliječiti sve rane. Najbolje je da to odmah isprobaš!“

Boga priznavati ili zlorabiti? Vrijednost religije i što je čini opasnom (str. 109-145). Poglavlje počinje biskupovim kazivanjem kako mu je ujesen 2024. prigodom ponovnog otvaranja katedrale u Berlinu nakon dugogodišnjeg popravljavanja bilo dopušteno da u donjoj crkvi instalira umjetničko djelo koje kozmičkim plesom podsjeća na ljudski život nakon smrti. Imam napominje kako su dogovorno motiv iz toga djela odlučili staviti na naslov ove svoje knjige i kao uvode u pojedina poglavlja. Ističu kako Crkve i vjerske zajednice trebaju pokazivati tragove nade u društvu. Ogromni pozitivni potencijal religija može biti zloupotrijebljen za fanatizam i nasilje. Biskup ističe kako je nada disanje duše te u rastućoj razdražljivosti kod današnjih ljudi vidi odraz beznađa. Navodi izjavu jednog prijatelja koji je bio iznenađen kada je njegova 18-godišnja kći rekla: „Strah me budućnosti!“ Istinski pomažemo kada pojedinca bo-

drimo u izdržavanju beznadnosti, a ne dijelimo odmah „šećer nade“. Biskup ovdje navodi misao južnokorejskog filozofa Byung-Chul Hana koji je studirao filozofiju u Freiburgu i Breisgau i doktorirao s disertacijom o raspoloženju prema Martinu Heideggeru. Han u djelu o nadi (*Der Geist der Hoffnung*, 2024.) predlaže ulaganje u politiku nade, protiv straha. Imam na to ističe kako nije slabost priznavati da ne možemo sami spasiti svijet, potrebno je da nas nosi veća nada. On se već petnaestak godina u mjesecu posta ramazanu uzdržava od uobičajenog korištenja medija, osobito interneta, kako bi se vježbao u odricanju. Biskup na to navodi misao sociologa Hartmuta Rosea „Demokracija treba religiju“ (*Demokratie braucht Religion*, 2022.) kako je potrebno prijeći iz „modusa agresije“ u „modus oslovljivosti“ (*Modus der Ansprechbarkeit*). Sugovornici se slažu da je ovo vrijeme kada nam teško pada druge pažljivo slušati jer tko je oslovljiv, postaje ljudskiji, pažljiviji, daje veći prostor u sebi Bogu i bližnjemu (str. 116).

Biskup ističe da su religije vrijedne kada kod ljudi razvijaju mnogostruke darove zato što je svaki čovjek projekt Božje ljubavi. Imam se za to oslanja na jednu Prorokovu izreku i podsjeća kako je prema islamu Bog pozvao u postojanje svijet pun ljepote i različnosti. Obojica upućuju na knjigu Navida Kermanija o potrebi međusobnog

približavanja koja je pisana šaljim tonom (*Jeder soll von da, wo er ist, einen Schritt näher kommen*, 2022.). Tko prihvati da je njegov život dragocjeni dar kojim ne smije samovoljno raspolagati, stiže na prag vjere u Boga (str. 119). Biskup ističe kako se pred krizama ne smijemo prepuštati bezvoljnosti, a imam da se trebamo zalagati za pozitivne promjene. Biskup podsjeća kako je Isus proglasio blaženima mirotvorce i sve koji se odriču nasilja. Iako se na takvu programu ne može organizirati država, Isus po nenasilju ostaje jedinstven. Imam takva Isusa uspoređuje s Muhamedom koji je rekao: „Milosrdnima će se smilovati Milosrdni. Budite milosrdni na zemlji i tako ćete postići milosrđe od Neba“ (str. 122). Imam također žali što se danas islam politizira i ideologizira u mnogim vidovima, čime se otupljuje duhovna snaga islama.

Sugovornici ističu da je do zloporaba vjere dolazilo u svim religijama i sljedbenici dotičnih religija trebali bi to ponizno priznavati. Imam zna kako u Starom zavjetu ima poziva na nasilje, ali navodi izreku iz Kur'ana 9,5 s pozivom na ubijanje neznabožaca kada minu sveti mjeseci. To se povijesno odnosilo na grupu arapskih politeista koji su se bili urotili protiv islamske zajednice u nastajanju. Taj poziv je poticaj na suzdržavanje od nasilja, a nakon njega slijedi poticaj na držanje ugovora u 9,6 s poganima

koji zatraže utočište kod muslimana. Biskup podsjeća na susret religija na inicijativu zajednice Sant Egidio u Napulju u listopadu 2007. kada su sudionici usvojili tvrdnju: „Tko koristi Božje ime da drugoga mrzi, da izvodi djela nasilja, da vodi rat – taj huli na Boga“. Imam napominje kako je na istom susretu usvojen stav da bez dijaloga svaka religija vodi u mržnju protiv drugoga (str. 127). Imam s radošću navodi Bečku izjavu (Wiener Erklärung) od 9. siječnja 2025. koju su na inicijativu kardinala Christopha Schönborna potpisali predstavnici islama, židovstva i kršćanstva i obvezali se na međusobno razumijevanje. Kur’ansku izreku 5,54 o prijetnji onima koji otpadaju od islama imam veže uz izreku 18,29 o oslobodi religije te izvodi da u islamu nema obveze o smrtnoj kazni za otpadnika (str. 129). Protiv eventualne šerijatske norme o smrti za otpadnike imam navodi izreku Kur’ana 2,256: „U vjeri nema prisile!“ Imam priznaje da je u prošlosti bilo političkih interesa u razumijevanju religije, ali je u pluralnom svijetu nužno prihvaćati slobodu i razlike: „Priznajem, u tim i sličnim pitanjima trebaju nam još velika pojašnjenja, da omogućimo islam koji je human i sposoban za budućnost“ (str. 131). Biskup priznaje da su i katolici činili nasilja nad onima koji su drukčije vjerovali i s radošću ističe kako je Ivan Pavao II. 12. ožujka 2000. upravio Bogu molitvu

za oprostjenje takvih katoličkih grijeha. Put u pravu toleranciju i za Crkvu je dug proces učenja.

Imam iznosi kako su u Beču organizirali „Maraton religija“ s postajama u katoličkoj katedrali, zatim u protestantskoj crkvi, pravoslavnoj crkvi i jednoj džamiji. On je bio animator za vodstvo kroz džamiju. Biskup iznosi kako je za vrijeme svojega služenja u Grazu organizirao slične projekte, nakon čega su mladi kršćani u Grazu ustanovili da se muslimanski kolege više zanimaju za svoju vjeru. Imam iznosi kako je bio pozvan da govori o miru na jednom susretu koji je organizirala jedna kršćanka. Govorio je pozitivno o enciklici pape Franje Fratelli tutti, ali mu je nakon izlaganja pristupila jedna kršćanka izjasnivši se protiv dijaloga. Cijeni papu Franju što je prigodom pohoda džamiji Hajdar Alijev u Bakuu 2. listopada 2016. rekao da kod različitih vjernika postoje sklonosti fanatizmu i huškanju (str. 133). Biskup iznosi kako je 2018. s izaslanicima austrijskog Caritasa pohodio Alep u Siriji gdje mladi kršćani i muslimani surađuju u pripremanju hrane za potrebne. Na žalbu biskupa da sljedbenici političkog islama šire svoj utjecaj u Austriji, imam odgovara kako je razumljivo da se mnogi boje islama te vrste i preporuča strpljivo pojašnjavanje mladima jer su religijski radikalne ideje sladak otrov za mlade (str. 135). Na spomen policijskih službenika

režima u Iranu koji silom nameću nošnju ženama imam izjavljuje: „Država se ne smije organizirati religijski! Nažalost, koprena na glavi biva ideološki instrumentalizirana - u smislu prisile da bude nošena i u smislu prisile da bude skinuta. Oboje treba odlučno odbaciti“ (str. 137). On muslimanima Europe predlaže ozbiljan unutarnji dijalog, a biskup žali što desničarske partije huškaju na novi rat protiv islama.

Biskup izriče pohvalu imamu za njegovu najnoviju knjigu „Europski islam“ (Der Europäische Islam, 2025.) u kojoj je jedan od važnih pojmova tzv. „vodeća kultura“. On vidi problem u pojedinim muslimanskim zajednicama što zavise od novca stranih darovatelja. Žali što muslimani Europe ne stvaraju prikladne programe za mlade i djecu. Biskup dodaje da kršćanski pastiri imaju sličnu domaću zadaću te se zalaže za osposobljavanje žena kako bi se uklonila predrasuda da su kršćanstvo i islam u korijenu protiv žena (str. 141). Imam je uvjeren kako je europski islam sposoban podržavati pluralnost i demokraciju te pridonositi zajedničkom miru. Za to je ključna izobrazba imama za europske zajednice: „Svijetu su upravo sada potrebni ljudi koji ne odustaju nego, ojačani svojom vjerom, doprinose ozdravljenju našeg izranjenog svijeta“ (str. 143). Poglavlje završava sa šest savjeta o nalaženju vrijednoga u religijama. Jedan glasi: „Nikada ne nastupaj

da druge poučiš ili obratiš. Traži zajedničko u kojoj drugoj religiji i govori o tome. Bog je blizak svakome čovjeku.“

Može li ljudskije? Zašto trebamo odabirati ljubav (str. 147-180). Biskup na početku iznosi kako je s grupom kršćanskih hodočasnika stigao u Kanu Galilejsku, ali je crkva već bila zaključana i njima nedostupna. Vidjeli su u susjedstvu osvijetljenu džamiju i izrazili želju da prisustvuju molitvi muslimana koji su slavili završetak mjeseca ramazana. Imam ih je po završetku molitve pozdravio preko mikrofona i pozvao na svečanu večeru u svoj dom. Među hodočasniciima je bio i biskupov otac te zatražio od sina da prevodi njegov razgovor s imamom. Ustanovili su da obojica imaju po petero djece. Imam je na kraju poklonio rukom pisan svoj nagovor u džamiji koji biskup i sada čuva kao veliki znak prijateljstva. Biskup nadalje iznosi kako mu je 2014. doveden u župni dvor u Grazu Sirac Nabil Halawani koji je hitno trebao azil, jer ga je progonio Asadov režim. Župnik mu je u crkvenoj kući ponudio smještaj, a kada se župnik razbolio, molio je gosta neka se za njega pomoli Bogu. Kroz zid je slušao kako susjed naglas recitira sure iz Kur'ana i osjetio se ohrabren u svojoj vjeri. Kad je imam primio iz Kaira telefonsku obavijest da mu je umrla majka, biskup ga je tješio tako što je za nju glasno molio Božje milosrđe (str. 150).

Biskup iznosi kako je njihov otac pri odlascima od kuće znao zapjevati neku pjesmu ili „zajodlati“ da djecu potakne neka budu zahvalni Bogu te imaju povjerenje u život. Aludirajući na tragediju stanovništva Srebrenice, sugovornici ističu kako je važno ljude osposobljavati da jedni dugima pristupaju i opraštaju (str.154). Sugovornici ističu kako je zamamljivo ugnijezditi se u trajnoj uvrijeđenosti. Imam navodi izreku Kur'ana 41,34 da vjernici trebaju dobrim uzvraćati na doživljeno zlo i tako neprijatelje obraćati u prijatelje. Imam navodi kako su ga doživljene uvrede motivirale na razmišljanje i popravljanje vlastitog djelovanja, a biskup to naziva dobrim primjerom preokretanja negativnog u pozitivno. Biskup navodi Isusov postupak prema grešnici s pozivom tužiteljima neka prvi baci kamen onaj koji je bez grijeha (Iv 8,7). Imamu je to povod da istakne: „Trebamo naučiti opirati se zavodljivoj dinamici nepopuštanja, kako bismo reagirali što mirnije i prikladnije“ (str. 159). U nastavku navodi misao iz oprostajne propovijedi kardinala Schönborna: suosjećajnost čini određeno društvo ljudskim, a nemilosrđe truje društvo i nas same. Biskup upućuje na misao njemačkog književnika Hermanna Hessea (1877.-1962.) da vrhunsku mudrost ne osiguravaju moć, posjed ili znanje, nego ljubav. Imam na to navodi citat iz Hesseova djela „Umjetnost besposlice“

(Die Kunst des Müssiggangs) kako svako odricanje iz ljubavi izgleda kao pljačkanje samoga sebe, a ipak je jedini put naprijed i gore. Navodi izjavu islamskog mistika Ibn Arabija (1165.-1240.) koji kaže da je ljubav njegova jedina vjera. „Ibn Arabi izgradio mostove do naše sadašnjosti iz mnogo duhovnih izvora, uključivši i kršćanstvo. On mnogostrukost ne samo prihvaća nego i slavi“ (str. 161). Biskup to uspoređuje s Pavlom u 1 Kor 13 te ističe da nas Bog susreće u konkretnom čovjeku s njegovom poviješću, iskustvima i ranama. Navodi i primjer njemačkog isusovca Alfreda Delpa kojega su nacisti ubili 1945. zato što im se protivio. Delp je u svojoj ćeliji pred smrt pismeno pozvao na povjerenje u život jer ga ne živimo sami, nego Bog živi s nama (str. 163).

Imam s radošću ističe da 43 % stanovnika Austrije sudjeluje dobrovoljno u socijalnim i kulturnim programima, što ukazuje na dobru budućnost i izraz je ljubavi. Biskup dodaje da među ljudima ima puno umišljenosti i skreće pozornost na sinodalnost koju papa Franjo vidi kao zajednički hod s drugima. Imam ističe kako mladi cijene kad im se iskazuje povjerenje jer im odrasli tako pomažu da se zdravo razvijaju. Navodeći imena aktivista koji se zalažu za pomirenje između Izraelaca i Palestinaca, sugovornici spominju i Bečanku Hildegard Goss-Mayr koja je u autobiografiji prikazala iskustvo pomiriteljskog

djelovanja (Wie Feinde Freunde werden: mein Leben mit Jean Goss für Gewaltlosigkeit, Gerechtigkeit und Versöhnung, 1996. i 2020.) Na svoj 95. rođendan 22. siječnja 2025. održala je u Beču o tome izlaganje koje je imam osobno pratio (str. 171-173).

Biskup navodi kako je biskup Alžira šezdesetih godina pozvao Chiaru Lubich da u gradu Tlemcenu otvori Centar Focolare, iako su tamošnji stanovnici većinom muslimani. Imam ističe da tamo živi jedan njegov prijatelj pa će se preko njega bliže zanimati za međureligijske odnose. Biskup dalje navodi kako u Tirolu postoji skupina kršćanki i muslimanki koje surađuju, a poznaje i skupinu mladih kršćana i muslimana u Austriji koji u susretima razgovaraju o Bogu i svijetu. Imam na to uzvraća: „Mjesta gdje se može doživjeti zajedništvo imaju odlučujuću ulogu, jer na njima sudionici doživljavaju poštovanje i oduševljenje za vrijednosti“ (str. 176). Podržava biskupa koji u svojim nastupima naglašava da trebamo podupirati obitelji. Obojica se slažu da njih osobno doživljene teškoće ne sputavaju totalno, nego su prilika za sazrijevanje u ljubavi. Biskup navodi kako se na Caritasovu susretu kršćanske i muslimanske djece trudio na arapskom izreći poruku anđela prilikom Isusova rođenja: „Ne bojte se“! Prisutna arapska djeca nasmijala su se kako loše izgovara arapski i ispravila

ga. Iz toga mu je postalo jasno da život teče dalje te da je ljubav jača od straha.

Među šest zaključnih savjeta jedan je: „Nada raste kada molimo za oprostenje zbog nekog zakazivanja ili grubosti. Usuduj se napraviti takav korak! Nastat će novo povjerenje“ (str. 180). u „Kazalu natuknica“ (str. 181-182) navedeno je 26 tema koje često dolaze u knjizi. U popisu korištene literature (str. 184-186) navedeno je 45 naslova, a u Bilješkama (str. 187-191) upućuju na neka imena i naslove internet-skih radova.

Ova knjiga je plod dugogodišnje suradnje katoličkog biskupa i imama koji su se upoznali u Grazu djelujući pomirljivo svaki među svojim vjernicima. U njoj iznose pozitivne zgode iz svojega rada i drugih ljudi koji su uvjereni da kršćani i muslimani nisu jedni drugima opasnost, nego ljudske osobe dostojne poštovanja. Ovdje sam iznio glavne misli knjige od pet poglavlja, a onima koji znaju njemački, preporučam da je čitaju na njemačkom.

Mato Zovkić